

АЁЛ ОБРАЗИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

Махбуба ЎРАЗБАЕВА

Филология фанлари бўйича (PhD) фалсафа доктори
Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети
Тошкент, Ўзбекистон

Аннотация

Мазкур мақолада ўзбек адабиётининг истеъдодли ёзувчиси Лукмон Бўрихоннинг “Жазирамадаги одамлар” романи билан инглиз ёзувчиси Чарльз Диккенснинг “Катта умидлар” асари таҳлилга тортилди.

Таянч сўзлар: муштараклик, фожиа, севги-садоқат тимсоли, фожиа курбони, образ, характер, кампир, фожиа омили, фахрий депутат.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОБРАЗА ЖЕНЩИНЫ

Махбуба УРАЗБАЕВА

Доктор философии по (PhD) филологическим наукам
Ташкентский государственный педагогический университет
имени Низами
Ташкент, Узбекистан

Аннотация

В данной статье были проанализированы роман талантливого писателя узбекской литературы Лукмана Бурихана “Жазирамадаги одамлар” (“Люди в летний зной”) и произведение английского писателя Чарльза Диккенса “Большие надежды”.

Ключевые слова: общность, трагедия, любовь-символ верности, жертва трагедии, образ, характер, старуха, фактор трагедии, почетный депутат.

Қиёсий адабиётшунослик фани адабиётни, адабий ҳодисаларни қиёсий жиҳатдан ўрганиш ва тадқиқ этиш, уларни жаҳон контекстида аниқлаш каби муҳим вазифаларни бажаради. Бу соҳа бадиий асарни қиёсий жиҳатдан ўрганиш натижасида ижодкорлар ва уларнинг асарлари ҳақида янги маълумот ва янги хулосалар чиқариш имконияти янада кенгаяди. Биз бу мақолада генетик жиҳатдан боғланмаган ўзбек ва инглиз адабиётидаги икки ёзувчи Лукмон Бўрихон ва Чарльз Диккенс романларини таҳлилга тортдик. Олим Сувон Мели “сиймолар, образлар, ғоялар, фикрлар бир-бирига бақамти кўйилиб, уларнинг қиёсланишидан пайдо бўладиган қувват, энергия қиёсий адабиётшуносликнинг моҳиятини ташкил” [4;265] қилишини таъкидлайди. Биз таҳлилга тортган Лукмон Бўрихоннинг “Жазирамадаги одамлар” романида Лолахон ҳамда Чарльз Диккенснинг “Катта умидлар” асарида

Эстелла образлари шундай қаҳрамонлардир. Кузатишимизда бу икки образдаги ўзаро муштаракликни юзага келтирувчи фожиавийликни ёнма-ён қўйиб, хусусий томонларини топишга интилдик.

Л.Бўрихоннинг “Жазирамадаги одамлар”да Лолахон ҳам, Ч.Диккенснинг “Катта умидлар” асарида Эстелла ҳам ўз истакларини ичига ютиб яшайдиган, ҳаёт тарзини ўзи белгилай олмаган образлардир. Уларнинг ҳар иккаласи ҳам ўзгалар томонидан белгиланган ҳаётда яшашга маҳкум қилинган фожиа қурбонларидир. Шу боис улардаги тақдир битигини намоён этувчи омилларни қуйидагилар ташкил этади:

Фожиа омили. Лолахон ижтимоий-мафкуравий, Эстелла табиий ёки режалаштирилган фожиа қурбонидир. Лолахон образида ёш бева қолиб қалбида кечаётган мураккаб, изтиробли кечинмаларни, ёшлик кучи билан юзага қалқиб чиқаётган туйғуларни ниқобли тарзда ичига ютиб яшашга маҳкум инсон фожиаси кўрсатилади. Лолахон урушда ҳалок бўлган эр – Ўроқ хотирасини сақлаб яшашга маҳкум қилиниши ва бутун қишлоқ аҳли томонидан унинг севги-садоқат тимсолига айлантириши аччиқ киноявий кулги орқали китобхонга ҳавола этилган. Аёл ўзи истамаган ҳаётда, ўзи истамаган тимсолда яшашга мажбур бўлди. Умуман, “севги-садоқат тимсолидаги аёл”, “қаҳрамон аёл”ларни шўро даври мафкураси яратди, уларни шу ном билан аташ, шу ном билан яшаш мафкуранинг асосий талабларидан бири бўлди. Ёзувчи шу талаблар асосида яшаётган аёлнинг фожиасини киноявий йўл билан кўрсатишга уринган.

Эстелла “режалаштирилган” фожианинг қурбони бўлди. У меҳр-муҳаббат, севги каби инсоний ҳис-туйғуларни билмайди. Чунки бу туйғуларнинг юрагига кириб боришига ўғай она томонидан изн берилмаган. Ёшлигидан “ўғай қизининг” кичик юракчасига “бир парча муз” солиб қўйган. Шу боис қизи Эстелла вужудида бир бўлак муз билан катта бўлди ва меҳрсиз, тошбағир, мағрур қиз бўлиб улғайди. Бу унинг биринчи фожиаси эди. Эстелла мисс Хевишем қўл остида вояга етди, унга бўйсинди, у чизиб берган харита асосида ҳаракатланди. Уни севган Пипнинг самимий

муҳаббатини жавобсиз қолдиради. Унга севги изҳор қилган йигитларни назарига илмай, ошиқларини азоблаш учун кўпол, мақтанчоқ, пасткаш, шафқатсиз Драмлга турмушга чиқиб ҳаётидаги иккинчи фожиага йўл қўяди. Нега? Чунки Эстелла айнан эркак зотидан ўч олиш учун шундай тарбияланган. Қари мисс Хевишем – асраб олган онаси унинг севишига, ўзгалар тақдирига ачинишига, меҳрибонлик қилишига йўл қўймади. Чунки мисс Хевишем ёшлигида манфур инсонларнинг қурбони бўлди ва узлатга чекинди, йиллар давомида мағрур қиз тошбағир кампирга айланди. Унга эркак зотидан ўч олиш учун Эстелла асосий қурол вазифасини ўтади. Ёзувчи ўз бахтсизлиги тавонини олиш учун асраб олган қизидан фойдаланган она, бахтсиз яшашга маҳкум қилган қизининг фожиасини кўрсатиб берган.

Ҳар иккала ёзувчи қаҳрамонларида бўй кўрсатаётган фожианинг туб илдизидида бир хил манбаларни кузатамиз. Шу жиҳати билан бу икки қаҳрамон қисмат битиги муштаракдир.

Романларда кампир образининг иштирок этиши. Ҳар иккала романда ҳам қари кампир образи учрайди. Булар – фахрий депутат ва мисс Хевишем образларидир. Фахрий депутатнинг кўнгли ярим, мисс Хевишемнинг юраги зада. Икки кампирнинг ҳам бахти бутун эмас. Фахрий депутат урушда ҳалок бўлган эрининг хотирасига садоқат сақлаганлиги боис кўкраги орденларга тўлган. Уни ҳамма ҳурмат қилади. Ҳукумат ва одамлар эъзозлайди. Романда шўро даврида “бахтиёр” яшаган, севги-садоқат тимсоли бўлган аёл йиллар ўтиб қариди. Ёзувчи унинг ҳам бир пайтлар ўз орзулари, истаклари бор бўлганлигини, аммо уларни ичига ютиб яшашга мажбур қилинганлигини айтишга уринган. Шўро даври кўкларга кўтарган аёлниги ярим кўнглини икки боласи, орден ва эъзозлашлар ҳам тўлдиролмаган. Фахрий депутат даврнинг садоқатли аёли бўлиш учун ёлғизликка маҳкум қилинган аёл образидир.

Чарльз Диккенс қаҳрамони қари кампир эса синган юраги билан яшашга маҳкум:

– *Нима бор, бу ерда?*

– *Юрагингиз.*

– *Синган юрагим!*

Хоним бу сўзларни эҳтирос билан, чертиб-чертиб, сирли ва мағрур табассум билан айтди. Бирмунча вақт у қўлларини кўкраги устига ушлаб турди, кейин улар гўё оғирлик қилаётгандек пастга туширди [2;46]. Мисс Хевешим синган юраги билан боғлиқ сирли воқеаларни, ўзининг асл кайфиятини табассуми билан ниқобламоқда. Ёзувчи аёл фожиасини дастлаб унинг портретида чизади ва кейинроқ кичик-кичик экспозицияларда уларни қуюқлаштира бошлайди. Чунончи, оқарган соч, йиртилиб сарғая бошлаган оқ кўйлак. Оёғидаги илма-тешик пайпоқ. Экспозицияда эса қоронғи уй, деворларидаги йигирмата кам тўққизда тўхтаб қолган соатлар, хоналардаги ўргимчак тўрлари, моғор босган катта торт, чириб кетаётган буюмлар тасвирланади. Хевишем алданди ва ўзини-ўзи фожиага маҳкум қилди.

Фожиани такрорламаслик истагининг муштараклиги. Лолахон ҳам, Эстелла ҳам ўзидан олдинги кампир фожиасини такрорламоқчи эмас. Буни икки образ икки хил шаклда билдиради. Лолахон ўз дардини атрофидаги яқинларига айта олмайди. Чунки, аввало, унинг дардини атрофида томоша қилиб ачинаётганлар тушунмайди, қолаверса, ёзувчи ўзбек аёлига хос андишани ҳам кўрсатмоқда. Бироқ, барибир, Лолахон бир инсон сифатида кўнглидан кечаётган кечинмаларни кимгадир айтиши лозим. Ёзувчи бу изҳорни олисда яшовчи холага ёзилган мактуб орқали акс эттириб, бева қалбига кириб боради. Қаҳрамоннинг фахрий депутатни кўрганидан кейинги ҳолати, ички кечинмалари, унга қарши исёни айнан мактуб орқали кўрсатилади. Ёш Дурбек нигоҳи орқали чизилганидек, “Қари, бетлари чайнаб ташлангандай ғижим, мункиллаб қолган, кўзлари шилпиқ. Лекин кўкраклари ҳар хил орденларга тўла, юрганида шифиллайди” [1;257]ган фахрий депутатни кўриб Лолахон кўркмоқда. Хаёлида ялмоғизга ўхшатиб, руҳлар, ажиналар томонидан олиб келинган келажагим, деб ўйламоқда.

Эстелла ҳам мисс Хевишемда ўз келажагини кўради. Унга бўйсунди, инжиқликларига дош беради. Аммо Хевишем тақдирини такрорлашни ҳам

истамайди, истамаслигини айтолмайди. “Менинг тутинган онагинам. Ҳамма нарсани сиз менга бердингиз. Мендаги бор нарса – сизники. Менга берган ҳамма нарсангизни бир оғиз сўзингиз билан қайтариб бераман...” [2;238]. Зодагон аёлларга хос тарзда айтилган “қайтариб бераман”и Хевишемдан қолаётган мол-давлат эмас, Хевишемнинг фамилияси, у ўргатган меҳрсизлик, мағрурлик. У Эстелла бўлиб эмас, Хевишем бўлиб улғаймоқда. Ёш Хевишем бўлиб яшаб келмоқда.

Романлардаги бу муштараклик ҳам ҳар икки қаҳрамон қисматини бир нуқтада бирлаштириувчи омил сифатида намоён қилмоқда.

Романларда ҳикоячи қаҳрамонлар образининг мавжудлиги. Ҳар иккала романда ҳам ҳикоячи образлари бор. “Жазирамадаги одамлар” романи ҳикоячиси Самад бўлса, “Катта умидлар” асарида Эстеллага кўнгил қўйган йигит Пип. Иккаласи ҳам сюжет воқеалари бошланмасида ёш бола бўлса, асар якунига келиб улғаяди. Самад тилидан Лолахон фожиаси сўзлаб берилади. Пип роман марказида турганлиги сабаб барча образлар унинг атрофига келиб бирлашади. Эстелла ва Хевишемнинг аччиқ қисмати ҳам Пип билан боғлиқ сюжет воқеалари ичида кечади.

Атрофидаги аёлларнинг муносабати. Лўқмон Бўрихоннинг “Жазирамадаги одамлар” романида Хосият хола, Шабнам, Зумрад опа, Тошбиби чеча, Майсара янга, Дурбекнинг момоси каби аёллар образлари бор. Бу аёллар етакчи қаҳрамон Лолахон атрофида жипслашиб сюжет яхлитлигини таъминлашга хизмат қилади. Улар романда бир асосга кўра, яъни бева аёл қалбида кечаётган туйғуларни англамасликлари, тушунмасликлари ва Лолахон фожиасига томошабин бўлиб туришлари билан бирлашади. Романдаги Шабнам серсевги ҳамда сохта обрўга ўч қиз. У Ўроқ, Шербек каби йигитларга севги-муҳаббат изҳори битилган хатлар ёзиб юради. Аммо охир-оқибатда севгисига “садоқат”ини ҳам унутиб, бошқага турмушга чиқиб кетади. Яна қишлоқда турмушга чиқаётган қизларга янги одатни бошлаб берди. Турмушга чиқаётган ҳар бир қиз тўй куни Лолахоннинг этакларини ўпиб унинг оқ фотиҳасини олиш кераклигини, бева

аёлга кулиб гапирмаслик, тўйларга чақирмаслик лозимлигини айтиб кишлоқдаги энг кайвони, “ақли бутун” қизга айланди. Роман воқелигида Дурбекнинг момоси билан Лолахон ўртасида деярли суҳбат учрамайди. Лекин Лолахон билан боғлиқ воқеаларнинг барчасидан хабардор ҳамда уларни “ҳақ рост” деб тасдиқлаб туриши билан муносабат ҳосил қилади. Кишлоқ одамлари Лолахонни фаришта, отинойи, бузук, жодугар деб атаганлари ҳам момо томонидан тасдиқланган.

Эстелла ва Хевишем атрофидаги аёлларни манфаат, пул, бойлик топиштиради. Хевишемнинг қариндошлари – Мисс Сара, мисс Жоржиана, миссис Камила иккиюзламачи, бойлик илинжида ҳар қандай ишга қодир аёллар. Уларни кўпроқ мисс Хевишемнинг мероси қизиқтиради. Меросга эга бўлиш ёки ундан кўпроқ улуш олиш мақсадида буюк “меҳр”ларини турли хил йўллар билан изҳор қилиб туришади. Чунончи, йилда бир маротаба келишлари мумкин бўлган Хевешимнинг туғилган кунда ҳам “яқин қариндоши”нинг келажagini ўйлаб дардга чалинган қилиб кўрсатишади. Чунончи, миссис Камила сўзларининг рост эканлигини исботлаш мақсадида хушидан кетади. Хевишем фожиасини ўйлаб кечалари уйқусиз қолганлигидан нолийди. Қариндошлик ҳиссиётлари уни емириб ташлаганлигини, бу боис бир оёғи иккинчи оёғига қараганда анча калта бўлиб қолганлигини айтади. Шундай оғир дардга чалинишига ягона айбдор Хевишемдир. Шу боис меросдан ҳам улушим кўпроқ бўлиши керак, деган таъмага шаъма қилади. Кампирнинг асраб олган қизи Эстелладан, ҳатто меросдан улуши бўлмаган Пипдан ҳам нафратланади.

Фожиа якуни. Лолахон тақдири аянчли ўлим билан тугайди. Қ.Йўлдошев: “Лолахон мақтанчоқ ва сохта обрўга ўч Ашур томонидан ўлдирилмаганда ҳам, у барибир бундай ёлғон ҳаётда, мунофиқ қиёфада узок яшай олмаслиги, фожиа ўзгача бир тарзда рўй бериши романда сезилиб туради” [3;234], деб айтганда ҳақдир. Чунки ёзувчининг мақсади ҳам, воқеалар мантиғи ҳам Лолахон ўлимига ишора қилади. У севги-садоқат тимсолидаги аёл бўлишни истамади.

Эстелла ўз фожиасини англаб етади ва яхши томонга ўзгаради. Муаллиф портрет тасвирида (йўқолган хусн, қайғули қараш), нутқий характеристика (овоздаги ҳамдардлик, мулойимлик), кўз ёш (ёноқларидаги кўз ёши) ва диалог – суҳбатда Эстелладаги ўзгаришни кўрсатади. Юзида акс этган сокин қайғу, ҳиссиз, совуқ қўллар энди дўстона, меҳрибон. Ўтган умрни эса йиғлаб эслайди. “Кумуш туман ойнанинг дастлабки нурларидан сесканди, шу нурларнинг ўзи унинг ёноқларидан оқиб тушаётган кўз ёшларини ёритди. Йиғлаётганини сезганимни Эстелла билмади...” [2;357]. Бева йиғламоқда. Чунки ҳаётидаги асл фожиани, бахтсизликни тушунди. Мисс Хевишемдан қолган бутун мол-давлатидан, меросидан айрилди. Бахтсиз болалиги ўтган эски уйдан бошқа давлати йўқ. Лекин унинг кўксидан юрак бор. Ўтган умрига ачиниш ҳисси бор.

Лўқмон Бўрихон тасвирлаган фахрий депутат ва Лолахон даврнинг фожиали қурбонлари бўлса, Чарльз Диккенсдаги Хевишем билан Эстелла бир умр ўз орзу-истакларига зид ҳаёт кечирганлари боис уларни ҳам ёвузлик фитнасининг қурбонлари сифатида Лолахон тақдири билан муштарак қисмат соҳибалари сифатида баҳолаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бўрихон, Лўқмон. Жазирамадаги одамлар. – Тошкент: Гафур Ғулом, 2005. – 234 б.
2. Диккенс Ч. Катта умидлар. – Тошкент: Nihol, 2017.
3. Йўлдошев Қ. Кинояга йўғрилган умид. Жазирамадаги одамлар. – Тошкент: Гафур Ғулом, 2005. – 234 б.
4. Мели С. Сўзу сўз. – Тошкент; Шарқ, 2020. – 265 б.
5. Ўразбаева М. Ҳозирги ўзбек романчилигида аёл образи. – Тошкент.: Низомий номидаги ТДПУ нашриёти, 2022. – 122 б.
6. Ўразбаева М. Исажон Султон ва Нормурод Норқобилов романларида аёл образининг бадиий талқинлари. //O‘zbekiston Milliy axborot agentligi O‘zA Ilm-fan bo limi Elektron jurnal, 2022. – №10. – Б. 83-90.